

Kriza mišljenja

ŠIMO ŠOKČEVIĆ

Prošle godine, za vrijeme dok je svijet zbog epidemije bolesti izazvane koronavirusom bio u *lockdownu*, izašla je knjiga *Lost in Thought: The Hidden Pleasures of an Intellectual Life* američke filozofkinje Zene Hitz. Knjiga, kao što sam naslov kaže, govori o onom »skrivenom« u intelektualnom životu što otkrivamo tek kada se »izgubimo u mislima« i predstavlja spoj različitih žanrova od memoara, filozofskih argumentacija, do analiza pojedinih važnih tekstova. Ovdje nam je namjera promišljati zajedno s autoricom o aktualnoj krizi mišljenja i o tome zašto je pravi život prožet promišljanjem.

Knjiga započinje autobiografski, tako što Hitz približava čitateljima svoju ljubav prema učenju, koja započinje još od ranoga djetinjstva i opisuje kako ju je djetinji duh vodio do toga da prigrli čitanje različite literature, što ju je dovelo na koncu do studija filozofije i toga da predaje na nekim od najpoznatijih američkih visokih učilišta. Njezina obitelj, kako kaže, »nikada nije percipirala obrazovanje kao sredstvo za ostvarenje cilja« u smislu važnosti i društvenoga prestiža, nego nešto vrijedno samo po sebi, što čovjeka oslobađa.¹

Međutim, ulaženjem u akademski svijet, Hitz je počela primjećivati kako su njezina želja za učenjem i ljubav prema istini odjednom otišle u drugi plan, a zamijenila ih je briga za status i prestiž. Primijetila je kako se u njezinu nutrinu počeo uvlačiti strah od odbijanja i neprihvatanja. Razmišljajući o svom stanju, došla je do uvida da su natjecateljskom duhu i korupciji učenja u akademskom svijetu razlog taština i sofistička težnja za novcem. Postala je svjesna da je novac (kao i ono što on predstavlja) u stanju doslovno sve podrediti sebi, uključujući i ljudski intelekt. S obzirom na to da je ona bila dio toga svijeta, iluzorno je bilo očekivati da ju te neuredne težnje suvremenoga akademskoga svijeta ni ne okrznu. Uvidjela je da je današnji akademski život, kao onaj koji bi trebao čuvati »intelektualno«, uvelike podbacio. Štoviše, došla je do zaključka da on ugrožava bit intelektualnoga življenja svodeći se na »uske znanstvene projekte, raskošne domjenke, glamurozne promocije knjiga, putovanja Europom i dobra vina«². Razočarana akademskim svijetom, ta obrćenica na katoličanstvo odlučila je napustiti prestižnu sveučilišnu karijeru te se na tri godine povukla u jedan samostan u Kanadi.

¹ Z. HITZ, *Lost in Thought: The Hidden Pleasures of an Intellectual Life*, New Jersey, 2020., 8.

² *Isto*, 18.

Prema Hitz, akademski svijet preopterećen je uspjehom, a uspjeh ne odražava na pravi način smisao intelektualnoga života. Ljudska bića razvijaju se polazeći od svoga »unutarnjeg središta, prije nego od utjecaja i rezultata, stoga unutarnji život u kojem se događa učenje važan je segment ljudske sreće«, reći će autorica.³ Intelektualni rad oblik je služenja u ljubavi jednakovrijedan kao i pružanje sigurnosti, zdravstvene skrbi i nužnih dobara. Za takav život karakteristični su refleksija i povlačenje iz svijeta (u Platonovu, kasnije kršćanskom smislu) kao arene u kojoj težimo postignućima, priznanjima, bogatstvu i moći. Povlačenje iz svijeta, u kojem dominira natjecanje, stjecanje i opsjednutost sobom, podrazumijeva, na tragu Nietzschea, askezu, tišinu, refleksiju, a često i fizičko odvajanje. Pravo učenje započinje »u unutarnjim mislima djece i odraslih, u mirnom životu knjiških moljaca, u tajnim pogledima u jutarnje nebo na putu do posla ili u povremenom promatranju ptica s ležaljke«⁴. Takav pristup stvara preduvjete da se »izgubimo u mislima« i otvorimo kontemplaciji koja nas odvaja od naših najnižih strasti i pokazatelj je svojevrstne plemenitosti koja nas podsjeća na dobrotu čovječanstva i na to da se ljudsko dostojanstvo ne iscrpljuje mogućnostima koje se nude u svijetu. Današnji čovjek koji juri za ekonomskim, društvenim i političkim rezultatima ne gubi se previše u mislima jer ga gomila informacija i podataka odvraća od mišljenja i drži ga fokusiranim na svjetsko, pragmatično. U tom smislu on ni ne uočava skrivene užitke intelektualnoga rada.

Prošlo stoljeće pokazalo je dramatičnu promjenu kada su u pitanju odgoj i obrazovanje na zapadu. Nekada se podrazumijevalo da postoje spoznaje stvari koje je dobro znati zbog njih samih i pitanja koja nadilaze ono praktično. Danas, usudili bismo se reći, sve što osjećamo kao negativno i nelagodno kada je u pitanju iskustvo akademskoga predstavlja rezultat instrumentalizacije intelektualnoga života i rada. Dok su se nekoć intelektualci pod totalitarnim režimima bavili intelektualnim radom bez znanstvenih zvanja i titula, nagrada i napredovanja, kada možda nitko nije ni znao za njihov rad, isključivo radi vlastitoga dostojanstva i čovječnosti, u suvremenom akademskom svijetu sve je manje onih kojima su baš to motivi za bavljenje intelektualnim radom. No živjeti istinskim intelektualnim životom nije jednostavno, stalno održavati intelektualni habitus otprilike je zahtjevno kao i održavati kvalitetan brak. Analogno braku, intelektualni život počiva na zakonima, obično je vezan za nekakvu instituciju i uz sve ono što nazivamo »kultura«. On zahtijeva disciplinu i svojevrstno samonijekanje. U kulturi u kojoj se ostvaruje profit kroz to da osobe samodopadno povlađuju sebi, da same sebe zabavljaju, to ponizno samonijekanje čini se previše radikalnim. Općenito, čovjek je danas opsjednut predstav-

³ Isto, 26.

⁴ Isto, 23.

ljanjem samoga sebe i obavljanjem različitih zadataka koji nemaju kraja, tako da je zaboravio cijeliti nagradu koja proizalzi iz oblikovanja unutarnjega života. Stoga, na tragu antičkih filozofa, Hitz je uvjerenja da život vrijedan življenja uključuje traganje za onim unutarnjim u čovjeku, a ne za onim što je instrumentalne naravi.

Na tome tragu ne iznenađuje što autorica dio svoje knjige posvećuje analizi poznate Augustinove rasprave o »curiositas« i »studiosus«.⁵ Ta rasprava uvijek je relevantna, pa tako i danas kada se osiguranje udobnoga života nameće kao najveće dobro i glavni cilj čovjekova života. »Curiosus« »voli spektakle«, ono nešto što može pobuditi njegove strasti i pružiti mu trenutačno zadovoljstvo. S druge strane student (»studiosus«) je onaj koji ne bi trebao ostati na razini spektakla. Njegova je zadaća tražiti bit. Naravno, pritom »studiosus« riskira jer može otkriti da su njegove pretpostavke neistinite, da mu uvjerenja počivaju na slabim temeljima, privrženost istini može ga otuđiti od prijatelja, obitelji i načina života na koji se naviknuo. Drugim riječima, istinski student ne može biti zaljubljenik u vlastiti razum, on treba biti spreman na rizik povlačenja iz ovoga svijeta, što često predstavlja i nadilaženje njega samoga i njegova razuma. Pravi student ima osobine vjernika, čija sposobnost da ljubi druge, Boga i znanje ovisi o njegovoj volji i sposobnosti da uči od drugih (i Boga). Na tragu Augustina, rekli bismo da student uči da bi ljubio. Prema tomu i intelektualni rad nije sam sebi svrha. On služi oblikovanju naših sposobnosti da ljubimo, a što je danas zamagljeno životnim stilovima koji počivaju na materijalnom komforu i društvenoj moći. Prema našoj autorici, pravi primjeri takvoga, »studioznoga« načina življenja, osobe su toliko različite koliko i zanimljive: Blažena Djeвица Marija, Simone Weil, Malcolm X, Antonio Gramsci, junakinje *Napuljskih romana* Elene Ferrante i brojne druge osobe.⁶

S obzirom na to da unutrašnjost našega uma otključava dostojanstvo koje je zanijekano ili umanjeno društvenim životom i društvenim okolnostima, autorica se zalaže za nešto što bismo mogli nazvati intelektualni egalitarizam. To bi značilo da je intelektualni život namijenjen svima, a ne samo akademskim, intelektualnim »elitama«. Intelektualni život važan je za radnike, manjine, ljude s posebnim potrebama, drugim riječima, za one koji su zbog različitih razloga na marginama društvene hijerarhije. Hitz zapaža da je kroz povijest tim ljudima intelektualni život pomagao da izgrade dublje, bogatije razumijevanje svoje osobnosti, da se definiraju unutar društva i oslobode okova krute društvene hijerarhije. Općenito, intelektual-

⁵ Usp. *isto*, 110–119.

⁶ Usp. *isto*, 54–63.; 148–169.

ni život besmislen je ako nema veze s dobrom običnih, jednostavnih ljudi.⁷ Autorica je tu na tragu A. D. Sertillangesa koji također smatra da intelektualni život ne bi trebao biti nešto rezervirano za akademski svijet te ističe: »Poznajem industrijalce koji se odmaraju čitajući Pascala, Montaginea, Ronsarda i Racinea. Zavaljeni u udoban naslonjač, u osvjetljenoj i toploj prostoriji dok njihova obitelj miruje ili slatko čavrlja oko njih, oni žive nakon naporna rada. To je njihov trenutak, to je trenutak čovjeka nakon što se kao stručnjak glavom i srcem sukobio sa stotinu zaprjeka.«⁸ Rekli bismo da je danas sve manje radnika, obrtnika koji tako provode večer. Opterećen novcem, dugovima i materijalnom egzistencijom, suvremeni čovjek, prema Hitz, sliči Strep-siajdu iz Aristofanove komedije *Oblaci* kojemu se intelektualni rad, kao npr. bavljenje filozofijom, ne čini važnijim od istraživanja »komarčeva prdeža«. Zapravo, takva osoba ne drži ni do filozofije ni do »komarčeva prdeža«, nego samo do sebe.⁹

Puka znatiželja, želja da budemo viđeni, sebeljublje sasvim sigurno predstavljaju ozbiljnu prijetnju kontemplaciji koju Hitz shvaća kao »razumijevanje svijeta kakav jest«. ¹⁰ No danas nije najveći problem u dominaciji »curiositasa«, nego u tome što suvremeni čovjek razumijeva mišljenje i učenje kao nešto što netko drugi treba za njega učiniti, dati mu gotova rješenja da bi on znao što mu je sljedeće činiti. Nama su informacije danas nadohvat ruke i ako imamo kakvo pitanje, odlazimo na internet u potrazi za odgovorom, gdje netko za nas odlučuje koji je najbolji odgovor. Možda najbolji primjer za to vidimo u ovoj pandemiji kojoj se još uvijek ne nazire kraj, gdje s jedne strane ljudi imaju potrebu za gotovim rješenjima, odgovorima kako misliti i ponašati se, a paralelno s time vladajući se orvelovski pozivaju na »znanost« umjesto na konkretne znanstvenike i njihova različita mišljenja. Drugim riječima, suvremeni čovjek očekuje da mu netko kreira agendu po kojoj će misliti i djelovati, a taj netko to čini na način da selektira stavove, automatski odbacujući one koji se ne uklapaju u tu agendu. Moglo bi se reći da se čovjek danas gotovo naviknuo na oligarhijski pristup obrazovanju i na to da mu nekoliko bogatih moćnika oblikuje politike, programe i e-module kojima se određuje što bi on trebao učiti i kako bi trebao razmišljati. Takav je pristup mišljenju i znanju opasan jer predstavlja jednu od najvećih hereza našega vremena – stav da je učenje pragma-

⁷ Da bi to ilustrirala, Hitz se služi primjerom francuskoga filma *Le hérisson* iz 2009. godine u kojem je protagonistica Renée, sredovječna radnica zaposlena kao domar jedne zgrade u Parizu u kojoj žive građani više društvene klase. Dio stanara ponižava ju ili ju i ne primjećuje, no ona ima tajnu sobu iza kuhinje koja je prepuna knjiga. Tamo se povlači da bi čitala i promišljala. Njezin unutarnji život privlači bogate stanare kojima je stalna potraga za stjecanjem dosadna i isprazna. Usp. Z. HITZ, *Lost in Thought: The Hidden Pleasures of an Intellectual Life*, 105.

⁸ A. D. SERTILLANGES, *Kako biti intelektualac. Duh, uvjeti i metode*, Split, 2017., 71.

⁹ Z. HITZ, *Lost in Thought: The Hidden Pleasures of an Intellectual Life*, 98.

¹⁰ Usp. isto, 110–119.

tično i utilitarno. Osim toga današnje doba posebno je i zbog toga što su u njemu velike korporacije razvile vrlo sofisticirane modele kojima zarađuju novac na tome da čovjeku odvlače pozornost. Radi toga koriste se svim raspoloživim znanstvenim alatima te se ni ne nazire zakon koji bi na bilo koji način ograničio takvu praksu. Zbog takve, velikim dijelom komercijalizirane egzistencije suvremenoga čovjeka na djelu imamo ne samo površnost koju su predviđali Nietzsche i Kierkegaard nego i krizu mišljenja, pa onda i ne čudi što je čovjek danas prepušten »orgijanju« različitih ideoloških sila.

Najveće žrtve takvoga stanja jesu mladi ljudi koje se doživljava kao konzumente određenih nastavnih sadržaja, za koje se misli (ali, što je najgore, koji i sami za sebe misle) da nisu sposobni sami tražiti informacije, čitati i misliti. Time se zanemaruju ljubav prema učenju, traganje za istinom i rasprava o temeljnim pitanjima ljudskoga života. Kao rezultat takvoga pristupa, suvremeni čovjek želi imati Sokratovo promišljanje i izricanje istine, no bez njegova siromaštva i otvaranja životu. Htio bi biti Tales, ali ne bi htio da ga drugi ismijavaju itd.

Zato se treba zalagati za jednostavnost i spontanost u akademskom životu. Usredotočenost na čitanje i razgovor, postavljanje temeljnih ljudskih pitanja, uvjerenje da vrijednost intelektualne aktivnosti leži u traganju više nego u stjecanju. To je put u oblikovanje teoretskoga mišljenja, koje je danas zbog velike količine informacija i podataka gotovo iščeznulo. Gomila informacija kojima smo izloženi stvara entropiju, dok mišljenje stvara tišinu iz koje se rađa ljubav koja je uvjet mogućnosti samoga mišljenja jer bez ljubavi mišljenje postaje dosadno i beživotno.¹¹

U tom smislu, zajedno s Hitz apelirali bismo na sva današnja nastojanja onih filozofa i teologa koji bestidno instrumentaliziraju humanističke znanosti radi ostvarenja političkih ciljeva liberalne demokracije da što prije prestanu s takvom praksom (iako primjerice borba za prava obespravljenih nije nevažna) jer vrijednost tzv. humanističkih znanosti ne počiva na njihovoj instrumentalnoj ulozi i političkom, pragmatičnom aktivizmu, nego na tome što su one sposobne transformirati ljudsko biće i tome što su ključne za čovjekov unutarnji život. Pokušaji instrumentalizacije humanističkih znanosti izravan su put u njihovo rastakanje, a dopustiti da one nestanu znači umanjiti samoga sebe i vlastiti svijet. No čovjek je uronjen u ovaj svijet i njegove strasti uvijek će ga proganjati, ako ne izravno, onda neizravno, na način da će preuzeti kontrolu nad njegovim željama za učenjem i razumijevanjem. Stoga se postavlja pitanje na koje se načine oduprijeti tomu i živjeti potpunijim ljudskim životom. Kroz rehabilitaciju istinske filozofije utemeljene na čuđenju, izdignute iznad utilitarnih ciljeva te kroz umjetnost. Dakako, postoje i drugi načini, ali ta dva mogla bi biti dobar početak, klika čovjekova oslobođenja.

¹¹ Usp. B.-C. HAN, *Agonija Erosa*, Zagreb, 2020., 49–53.